

HRVATSKI OTOCI

UZ TEMU

Počnimo od početka: hrvatski otoci obuhvaćaju gotovo sve otoke istočne obale Jadrana i njegova središnjeg dijela, čineći drugo po veličini otočje Sredozemlja. Ima ih 1185, a geografski se dijele na 718 otoka, 389 hridi i 78 grebena. Iako određuju teritorijalno more, koje čini gotovo 37% ukupnog prostora Hrvatske, sami zauzimaju tek oko 3300 km² sudjelujući u površini hrvatskog kopna s oko 5,8%. Prema popisu 1991. godine bilo ih je 67 i zauzimali su površinu od 3062 km². Tome treba dodati i 15-ak povremeno naseljenih otoka koji zajedno s nenaseljenima zauzimaju 143 km².

Za popisa 1991. godine na hrvatskim je otocima u 303 mjesta živjelo oko 120.000 stanovnika. Od prvog popisa 1857. kad je na otocima zabilježen 117.481 stanovnik, povijesni maksimum zabilježen je 1921. (173.503), a minimum 1981. (112.208). Prosječna je gustoća stanovništva niska, oko 32 stanovnika/km², i ne dostiže ni 40% gustoće naseljenosti Hrvatske. Otoci svakako čine posebni dio hrvatskog teritorija. Brojem i rasprostranjenosti te morem koje ih oplakuje (hrvatsko teritorijalno more bilo bi bez otoka manje za gotovo dvije trećine) nesumnjivo čine točno omeđenu regiju. Ovo geografsko određenje poklapa se s prostorno-ekonomskim jer se otoci izdvajaju kao regija i svojim posebnim gospodarstvom, prometom, a u posljednje vrijeme i naglašenim razvojnim poredbenim prednostima.

Već tridesetak godina otoci poput hrvatskih privlače posebnu pažnju znanstvenika. Isprijava smatrani tek prirodnim laboratorijima za određena prirodno-znanstvena istraživanja, otoci su se svojim ekološkim sustavom, socijalnim i komunikacijskim posebnostima te gospodarstvom iskazali iznimno složenim predmetom koji zahtijeva cjelovit interdisciplinarni pristup. Do sada prikupljeno istraživačko iskustvo svjedoči štoviše i o prilagođavanju postojeće, pa i o nastajanju nove, posebne istraživačke metodologije. Isto vrijedi i za razvojnu metodologiju, pa se spominje i nova interdisciplinarno određena znanost – nisologija.

Spomenuto iskustvo prikuplja se u sredozemnim, skandinavskim i američkim zemljama koje imaju otoke, a tek odnedavno, i svakako ne dovoljno, i u nas. I ovdje treba početi od početka: unatoč davno proglašenom i u Republici Hrvatskoj obnovljenom jadranskom usmjerenju, znanstvenih je radova o otocima u nas premalo, a nekolicina otočnih dugoročnih projekata i svjetski vrijednih rezultata (djelatnost Instituta za antropologiju i Instituta za migracije i narodnosti Zagrebačkog sveučilišta, Zavoda za ornitologiju HAZU te nekolicine znanstvenika u Rijeci, Zadru, Splitu i Zagrebu) ne koristi se, čak i ne poznaje u drugim disciplinama. Interdisciplinarna otočna istraživanja ostaju zasad na pokušajima.

Sve brojniji nisolozi često ističu kako se otocima i predugo pristupalo kao dijelovima kopna koji se od kontinenta razlikuju samo po tome što su nešto

tješnje okruženi morem. Ostalo se činilo istim, pa se previđalo da otok jest sačinjen od istih elemenata kao i kopno, ali da se oni sklapaju u sustav koji je različit od kopnenog. Otočna *differentia specifica* uočljiva je u svim vidovima otočnog postojanja. Ekosustav otoka siromašniji je od kopnenih ekosustava, pa biljke i životinje, došljaci koji stignu preko mora, lakše nalaze mjesta i remete zatečeni red više nego što bi mogli na kopnu. Otočni se ekosustav uz to od takvih poremećaja brani i oporavlja teže od kopnenih. Nadalje, većina svjetskih otoka naseljena je još u davno vrijeme prvih velikih migracija, tako da su se otočani naraštajima prilagođavali ekološkom sustavu u kojem i od kojeg su živjeli i odavna zasnovali zajednice koje su uza sve opće imale i zasebne demografske i sociološke značajke. U gospodarskom pogledu otoci su u vrijeme nerazvijene prostorne podjele rada formirali gotovo samodostatne sustave koji su se teško mogli naći na kopnu. Kasnije, kad se podjela rada razvila, otočani su svoje poredbene prednosti znali uočavati brže od kontinentalaca, znali su se specijalizirati, pa i vladati područjima daleko od svojih otoka. Vremena talasokracije daleko su za nama, ali se otočno nagnuće monokulturnom privređivanju, siromašna proizvodna struktura, neprimjereno veliki javni sektor te ovisnost o širim prometnim sustavima mogu jasno vidjeti i danas, kako na Jadranu tako i na Pacifiku.

Sve ove razlike izoštravaju opću sliku posebnog otočnog postojanja i pobuđuju interes znanstvenika. Morsko okruženje čini da elementi i podsustavi na koje inače nailazimo i na kopnu čine interno konzistentan ali izuzetno osjetljiv sustav koji je do danas, ali ne u nas, već nazvan otočnim sustavom i "proizveden" u znanstveni predmet. Otočni sustav se najjednostavnije određuje kao ekološki sustav otoka opterećen čovjekovim proizvodnim, potrošnim i prometnim djelatnostima. Takvo određenje blisko je suvremenom određenju regije u geografskoj i prostorno-ekonomskoj znanosti, s time da je riječ o sustavu koji je osjetljiviji od kopnene regije i elementi kojega su međusobno ovisniji. Pitanja koja se odmah postavljaju: koliko osjetljiviji?, koliko povezaniiji?, kao i česti nepovoljni učinci kopneno postavljene otočne razvojne politike koji su svakoga lako mogli uvjeriti da s otocima i na otocima treba drukčije, konačno su i doveli do zasnivanja nisologije. Odgovori još nisu dani, ali broj referenci te znanstvenika koji su iskoračili iz svojih disciplina da bi se interdisciplinarno bavili otocima raste i u nas.

Ovako određen, otočni sustav određuje i otočnu znanstveno-istraživačku metodologiju. Čak i kad ostaje u okvirima svoje discipline, sociolog, demograf ili antropolog suočit će se s malim populacijama, s točno izračunatim ali neupotrebljivim vrijednostima pokazatelja, s jakim vanjskim utjecajima na promatranu pojavu koji tjeraju na iskorak u druge discipline i sl. I ekonomski će analitičar na otoku naići na poteškoće. Uobičajene ekonomske metode pokazuju se pregrube za uopćavanje otočnih razvojnih oscilacija, preosjetljive za analizu jednostavne otočne gospodarske strukture, preuske da bi se bavile otočnim sustavom, suviše oslonjene na neposrednu atipičnu otočnu gospodarsku prošlost da bi išta prognozirale, a i suviše okrenute pukom gospodarskom rastu da bi se mogle baviti otočnim razvojem. Doda li se tome i nemoć ekonomske metodologije da prognozira i ono što nije sadržano u prošlim

kretanjima te opća nemoć bilo kakve metodologije da u poratnom vremenu predvidi bilo što, proizlazi da ekonomski analitičar pristupa poslu gotovo vezanih ruku.

Ukoliko je predmet istraživanja arhipelag, uz razlike otok-kopno do izražaja će doći i često ne manje razlike između pojedinih otoka, što će izazvati problem grupiranja. Nisolog, znanstvenik koji otoku pokušava prići sa svih strana odjednom, suočava se nadalje s problemom tumačenja i objedinjavanja disciplinarnih rezultata te s izborom između otvorenog i zatvorenog sustava kao osnovnog predloška za otočnu analizu.

Nisolog je zbog toga upućen na pojedinačnu i grupnu suradnju s disciplinarnim istraživačima, što u praksi znači da pred njim stoji i poseban problem organiziranja znanstveno-istraživačkog rada.

Što se tiče naših otoka, lako je uočiti da uz otočnu znanstveno-istraživačku metodologiju treba s jednakom pozornošću razvijati i onu razvojnu, a s njome i državnu upravu koja će joj osigurati primjenu. Upravljanje otočnim razvojem u nas, naime, izostaje već desetljećima, a nazadovanju je izmakla tek nekolicina otočnih naselja. Turizam i renta koju je "probudio" obogatili su mnoge otočane ali malo koji otok, a učinci nebrige već su poslovični: staro i malobrojno stanovništvo koje raste tek od 80-ih godina, i to na nekolicini otoka, sela bez igdje ikoga u unutrašnjosti većih otoka, pre naglo naseljavanje nekolicine obalnih otočnih mjesta, opustjeli mali otoci, krajnje siromašna privredna struktura, tavorenje malobrojne industrije, zapuštena poljoprivrede, nekritički usvojen kopneni predložak turizma, sve lošije prometne veze s kopnom i gotovo nikakve među otocima, loše osnovno školstvo na malim otocima itd. Analitičar, a pogotovo planer, susreću se stoga s pojavom koja je na kopnu ipak rijetka. Upravljanje razvojem u normalnim okolnostima znači baviti se burnim prostorno-ekonomskim procesima, opirati se najezdama ulagača na prostor, usmjeravati jedne ovamo, druge onamo itd. Na otocima okolnosti međutim nisu normalne. Najezdu su upriličili vikendaši a ne ulagači, tako da oni koji izdaju građevinske dozvole imaju "ozbiljna posla" samo u većim otočnim naseljima. Mali otoci i unutrašnjost velikih naprosto su zamrli, gospodarstvo im se svelo na potrošnju, a mjestimično se mogu vidjeti tek obnovljene ruševine kupljene prije 30-ak godina za dvije, tri mjesečne plaće. Najčešći prvi otočni razvojni korak svodi se tako na revitalizaciju koja, pak, neće doći ili će, još gore, poći stranputicom ako onaj tko izdaje građevinske dozvole bude, kao do sada, s GUP-om i PUP-om u ruci čekao ulagače. Danas, kad se otoci nalaze na raskrižju s kojeg mogu poći putem održivog razvoja ili pak pogrešno zaposjesti i brzo iscrpiti sve što je na njima neobnovljivo, u ruci treba imati nešto bolje i obuhvatnije, a ulagačima treba poći ususret i pozvati ih u one pothvate koji će *i vratiti više od uloženog i očuvati i unaprijediti* zapuštena otočna resurse. Ukoliko, dakle, oni koji trebaju upravljati otočnim razvojem ne posegnu za znanošću, a ova im interdisciplinarno, sa svih strana, ne odgovori konkretnim naputcima, znanost o otocima će se možda i razvijati, ali će se baviti tek rasapom otočnog sustava.

Što dakle znamo o našim otocima i što od toga imaju oni koje zanima ezoterija, a što oni koji bi prema opisu svog radnog mjesta trebali nešto i poduzeti? Prilozi koji pune slijedećih stotinjak stranica i koji, kako stvari stoje, dobro pokazuju gdje smo mi a gdje nisologija, vjerojatno će zadovoljiti one prve. Oni drugi trebali bi se barem zabrinuti.

Prikupljeni među znanstvenicima i stručnjacima raznih disciplina i naraštaja i selekcionirani zbog premalo prostora tako da jedva ilustriraju postojeći korpus otočnih referenci, prilozi naime pokazuju kako se u nas o otocima *dosta znade*, a na njima *malo čini*. Već nakon prvog priloga o ranjivim otočnim ekološkim sustavima, pticama koje je lako otjerati a teško vratiti i vrstama s kopna koje potiskuju otočne, čitalac će se teško oteti analogiji s otočanima. Olako otjerani nakon II. svjetskog rata, današnjim su demografima itekako suzili predmet, pa ovdje možemo čitati tek o emigraciji, depopulaciji i starenju otočana, o metodološkim problemima koje zadaju male populacije i netočni popisi stanovništva itd. Prilozi iz antropologije pak najbolje pokazuju u kolikom se raskoraku mogu naći znanost o otocima i njena primjena. Izrađeni nadasve *lege artis* i puni znanja o otočnim posebnostima, ovi prilozi reprezentiraju dugoročne istraživačke projekte koji desetljećima okupljaju međunarodne skupine znanstvenika a opet ostaju nespomenuti u otočnim razvojnim studijama i nema znakova da prostorni planeri, gospodarski analitičari i njima slični uopće za njih i znaju. Koliko tko kome treba iskoraknuti u susret pitanje je na koje – što posredno, što neposredno – pokušavaju odgovoriti preostali prilozi. Baveći se daljnjim razvojem na živućim i revitalizacijom na zamirućim otocima, oni uočavaju perifernost, predlažu razvojna načela, upozoravaju na uspavane resurse, otkrivaju razvojne subjekte, prizivaju državu itd. Iako svaki zasebno ne dopire do konkretnih naputaka ili razvojnih scenarija, zajedno otkrivaju da je most između otočnog *logosa* i otočne *pragme* ipak na vidiku.

Nenad Starc